

Četiri decenija nakon prvoga petogodišnjeg plana FNRJ

ZLATKO ČEPO

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ

U travnju 1987. godine navršava se četrdeset godina otkako je Narodna skupština donijela Zakon o prvom petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ za razdoblje 1947—1951. Okolnosti u kojima je donesen prvi petogodišnji plan, njegovi osnovni zadaci i tokovi, te poteškoće u realizaciji predmet su ovog priloga.

1. Obnova zemlje

Naša je zemlja bila među najviše razorenim zemljama u drugom svjetskom ratu u Evropi. Ukupna ratna šteta procijenjena je na više od 9 milijardi tadašnjih dolara ili na 3,74 predratna nacionalna dohotka, mnogo više nego u Poljskoj i SSSR-u.¹

U toku rata poginulo je oko 1,7 milijuna stanovnika,² od kojih 90.000 kvalificiranih radnika i 40.000 intelektualaca; srušeno je 822.237 kuća zbog čega je oko 3,5 milijuna ljudi ostalo bez krova nad glavom; uništeno je oko 300.000 seoskih domaćinstava sa cjelokupnim inventarom i stokom zbog čega je poljoprivredna proizvodnja pala na trećinu predratne. U toku rata uništeno je 31,5% industrijskih objekata, 52% željezničkih pruga, 77% lokomotiva, 83,9% vagona, 50% brodova i dr. Također su uništene mnoge škole, bolnice i kulturni objekti, te opljačkano veliko kulturno blago. Bila su to velika razaranja za ionako zaoštalu zemlju, koja je bila teško nadoknaditi.

Obnova ratom opustošene zemlje postala je zadatak broj jedan još u jesen 1944. u oslobođenim istočnim dijelovima zemlje. Naredne godine, nakon oslobođenja cijele zemlje, posredstvom Narodnog fronta uključeni su širi društveni slojevi u obnovu zemlje, a naročito se isticala omla-

¹ Nikola Živković, Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svjetskom ratu, Beograd 1975, str. 540—541.

² Svi podaci prema: Dušan Bilandžić, Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Glavni procesi 1918—1985, Zagreb 1985, str. 112. U posljednje se vrijeme smatra da je podatak o broju žrtava precijenjen, da su one bile znatno veće.

dina. Teret obnove bio je podijeljen ravnomjerno na sve društvene slojeve, što je bitno utjecalo na to da se zemlja obnovi u rekordnom roku od nepune tri godine. Već 1947. dostignuta je predratna industrijska proizvodnja, pa je Josip Broz Tito na V kongresu KPJ, u ljeto 1948, s ponosom konstatirao:

»S neviđenom brzinom izgrađeni su novi mostovi i željezničke pruge i uspostavljen saobraćaj, bez kojega je nemoguće bilo kakav veći poduhvat. Fabrike su pod vještom rukom radnika i specijalista brzo obnovljene i započele svoj rad dajući prve najnužnije proizvode našem narodu u gradu i selu. Nezapamćenom brzinom izgrađivana su popaljena i porušena sela širom naše zemlje. Raščišćavani su gradovi i obnavljane kuće, uspostavljen je riječni i pomorski saobraćaj, obrađivana naša polja do posljednjeg komadića.«³

2. Okolnosti donošenja prve petoljetke u SSSR-u

Tako brza i uspješna obnova zemlje, te nezadovoljstvo s njezinim predratnim nivoom utjecali su na to da se prišlo postavljanju mnogo većih zadataka u izradi prvoga petogodišnjeg plana. Na to je nesumnjivo utjecalo i iskustvo izgradnje socijalizma u SSSR-u.⁴

Obnova ratom, a naročito građanskim ratom opustošene zemlje započela je u Sovjetskoj Rusiji 1921. godine. Industrijska proizvodnja dostigla je predratni nivo istom 1927, a poljoprivreda 1928. godine.⁵ Ne zadovoljna s takvim sporim razvojem grupa komunista na čelu sa Trockim, Zinovjevom i Kamenjevom započela je potkraj 1926. godine akciju za ubrzanje procesa industrijalizacije zemlje, na osnovi pojačanog pritiska na seljake, naročito bogate seljake, tzv. kulake, koji su iskoristili pogodnosti Nove ekonomske politike, da se ponovo obogate. Ta se akcija oslanjala na tzv. teoriju prvobitne socijalističke akumulacije prema kojoj se industrijalizacija nedovoljno razvijene socijalističke zemlje može ostvariti samo prelijevanjem sredstava iz poljoprivrede i ostalih privrednih grana. Staljin, koji se tada nalazio na čelu SSSR-a, suprotstavio se toj akciji i uz pomoć Buharina, Rikova i Tomskog, koji su se zalagali za nastavak Nove ekonomske politike, što je dopuštala znatnu privatnu inicijativu, eliminirao tzv. lijevu opoziciju.

»Godine 1926—1927. zinovjevsko-trockistička opozicija nametala je partiji politiku neodložne ofenzive protiv kulaštva. Partija se nije upustila u tu ofenzivu, jer je znala da ozbiljni ljudi ne mogu sebi dozvoliti da se igraju ofenzive.«⁶

³ Josip Broz Tito, Govori i članci, Zagreb 1959, knj. III, str. 415.

⁴ Najpoznatiji historičar našeg poslijeratnog razdoblja prof. dr Dušan Bilandžić smatra da je naš prvi petogodišnji plan donesen bez vanjskih utjecaja, što je teško prihvatiti s obzirom na značenje koje su u Jugoslaviji u to vrijeme imala sovjetska iskustva.

⁵ Fritz Sternberg, Socijalizam i kapitalizam pred sudom svetske javnosti, Beograd 1954, str. 234.

⁶ J. V. Staljin, Pitanja lenjinizma, Zagreb 1946, str. 282.

Dvije godine kasnije Staljin je sa svojim pristašama, pretežno mladim kadrovima, započeo mnogo veću i bržu industrijalizaciju donošenjem prve petoljetke, koja je predviđala udvostručenje industrijske proizvodnje. Istodobno je započeta masovna kolektivizacija u poljoprivredi.

Nakon XVI kongresa SKP(b), prije kojega je eliminirana tzv. desna opozicija (Buharin, Rikov, Tomski), izbačena je parola »Petoljetka u četiri godine«. ⁷ Prema sovjetskim podacima ta je parola ostvarena. SSSR je u razdoblju 1929—1932, bez značajnije vanjske pomoći, postigao prosječnu stopu rasta industrijske proizvodnje od 19,2% godišnje i time ostvario dotad neslućeni skok. ⁸ Naravno da je pri tom zapostavljeno sve ostalo, posebno poljoprivreda u kojoj je proizvodnja prvenstveno zbog masovne kolektivizacije znatno opala. Međutim, na istom se kursu inzistiralo u toku druge petoljetke, pa i dijelu treće, koju je prekinuo rat.

Jugoslavenski komunisti dobro su poznavali povijest izgradnje socijalizma u SSSRu. Još u toku rata sistematski se proučavala Historija Svesavezne komunističke partije (boljševika), Kratki kurs. Doduše, malokad se došlo dalje od druge ili treće glave, jer je proučavanje prekinula neka od ofenziva. Ipak jugoslavenski su komunisti cijenili sovjetska dostignuća i nastojali ne samo da ih ponove, već da ih nadmaše.

3. Naš prvi petogodišnji plan

Niski ekonomski nivo predratne Jugoslavije također je mnogo utjecao na donošenje plana. U industrijskom pogledu Jugoslavija je prije rata bila među najnerazvijenijim zemljama u Evropi. Ona je 1939. godine proizvodila po stanovniku samo 360 kg ugljena, manje su proizvodile samo Rumunjska i Bugarska, 6 kg željeza, čime se našla na posljednjem mjestu u Evropi. (Albanija nije tada postojala kao samostalna država, jer se nalazila u sastavu fašističke Italije.) Sa 15 kg čelika po stanovniku bili smo samo ispred Rumunjske, a sa 42 kvč struje samo ispred Bugarske. Naftu smo proizvodili najmanje u Evropi, a cementa sa 42,5 kg više jedino od Mađarske i Češko-moravskog protektora. Te podatke iznio je Andrija Hebrang u svom govoru pri usvajanju prvoga petogodišnjeg plana razvitka narodne privrede FNRJ. ⁹ U povodu toga događaja još su govorili Josip Broz Tito, Boris Kidrič i Vicko Krstulović. Narodna skupština usvojila je prijedlog petogodišnjeg plana 26. travnja 1947. godine. Plan je predviđao porast industrijske proizvodnje, rudarstva i elektroprivrede čak za 494% u odnosu na 1939. godinu. Po republikama je bio predviđen ovakav rast: Srbija 417%, Hrvatska 452, Slovenija 366, Bosna i Hercegovina 1054, Crna Gora 1100 i Makedonija 2633. ¹⁰ Time se htjelo smanjiti razlike u ekonomskom razvoju pojedinih dijelova zemlje.

⁷ Istorija Komunističeskoj partii Sovjetskogo Sojuza, Moskva 1971, t. IV, knj. 1, str. 105.

⁸ G. S. Lisičkin, Plan i ryok, Moskva 1966, str. 46.

⁹ Petogodišnji plan razvitka narodne privrede Federativne Narodne Republike Jugoslavije u godinama 1947—1951, Borba, 1947, str. 13.

¹⁰ Isto, str. 20.

U istom razdoblju predviđen je porast vrijednosti društvenog proizvoda od 208 milijardi na 356,5 milijardi ili za 180%, a nacionalnog dohotka od 132 milijarde na 255 milijardi ili za 193%. Obim investicija povećao bi se od 20 milijardi iz 1939. na 69,6 milijardi ili za 384%.¹¹

Od pojedinih industrijskih grana predviđen je porast proizvodnje ugljena za 250%, crne metalurgije za 344%, obojene metalurgije za 150%, električne energije za 400%, naftne industrije za 688%, elektroindustrije za 1000%, kemijske industrije za 919% i industrije građevinskog materijala za 813%.

Plan je predviđao i porast ostalih privrednih grana: zanatstva za 150%, poljoprivrede 152% i saobraćaja oko 200%. Planom nije bio predviđen porast samo broja konja, zbog intenzivnog razvoja industrije poljoprivrednih strojeva. Plan je također predviđao porast životnog standarda i uopće kulturnog nivoa stanovništva.

»Prvi jugoslovenski petogodišnji plan razvitka narodne privrede konkretizovao je opšte shvatanje o ubrzanoj industrijalizaciji i centralizovanoj akumulaciji kao jedinoj alternativni za izvlačenje zemlje iz nasledene privredne i kulturne zaostalosti. Opšti zadaci plana bili su jasno određeni: savlađivanje privredne zaostalosti u dogledno vreme, jačanje ekonomske samostalnosti zemlje i njene odbrambene snage, razvijanje državnog sektora privrede i odnosa koji iz njega proizlaze, podizanjem 'opšteg blagostanja trudbenika na sva tri privredna sektora'. U težištu buduće privredne izgradnje bila je teška (bazična) industrija kao preduslov za razvoj lake industrije, saobraćaja i poljoprivrede. Pri tome se izgradnja teške industrije oslanjala na bogate sirovinske izvore. Ambiciozno zamišljena, ona je trebalo da izmeni strukturu proizvodnje i omogući zame-nu izvoza agrarnih proizvoda industrijskim. Plan je predviđao izgradnju industrijskih grana koje do tada nisu postojale u jugoslovenskoj privredi, novih grana u saobraćaju, obnovu starih preduzeća, mehanizaciju rudarstva, usavršavanje metoda poljoprivredne proizvodnje, proširenje mreže kulturnih, prosvetnih, zdravstvenih i socijalnih ustanova«¹² — konstatira Branko Petranović.

Na žalost, naš prvi petogodišnji plan nije imao osigurane izvore financiranja, naročito što se tiče enormnog povećanja industrijske proizvodnje. Tu nije moglo pomoći ni prelijevanje sredstava iz drugih privrednih grana, jer je prosječna planirana vrijednost investicija dostizala blizu 70 milijardi dinara godišnje, a cjelokupni nacionalni dohodak bio je 1939. godine samo 132 milijarde dinara. Tada je za investicije utrošeno 13,5 milijardi dinara, a petogodišnjim planom predviđena su 5,5 puta veća ulaganja. Doduše, računalo se s kreditima SSSR-a i ostalih istočnoevropskih zemalja, s ratnom štetom, s tehničkom pomoći, olakšanim uvozom investicione opreme i drugim, što se ubrzo pokazalo iluzornim. Riječi predsjednika Tita, da mi možemo i moramo ostvariti tako ambiciozan plan nisu se potpuno ostvarile.

¹¹ Isto, str. 42. Svi podaci bez posebnog navođenja iz istog izvora.

¹² Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918—1978, Beograd 1980, str. 447.

4. Provođenje plana

Naš prvi petogodišnji plan zdušno je prihvaćen u cijeloj zemlji, posebno ga je prihvatila omladina. Omladina koja je 1946. godine izgradila prugu Brčko—Banovići, dugu 80 km, 1947. hlabro se uhvatila ukoštac i uspješno dovršila triput dužu željezničku prugu Šamac—Sarajevo. Bio je to najveći objekt prve godine petogodišnjeg plana. Iste, 1947. godine prokopano je kroz ljuti crnogorski kamen 50 km željezničke pruge od Nikšića do Titograda. Omladina je u prvim godinama plana sudjelovala sa 17% predviđenih radova. Njena je uloga bila velika u izgradnji prvoga većeg objekta petogodišnjeg plana — tvornice mašina-alatlička u Železniku kraj Beograda, puštene u pogon u proljeće 1948. uglavnom sa strojevima dobivenim iz reparacija. Osim toga veliki industrijski objekti građeni su u Zagrebu, Ljubljani, Zenici i ostalim mjestima.

Započela je izgradnja naših prvih velikih hidrocentrala, Jablanice na Neretvi, Mavrova, Zvornika na Drini i drugih. Godine 1948. započela je izgradnja modernog puta između Beograda i Zagreba, nazvanog autoput, koja je trajala nekoliko godina.

Petogodišnji su planovi zanosno prihvaćeni u mnogim industrijskim poduzećima. Edvard Kardelj u svom govoru u Narodnoj skupštini 25. travnja 1948. godine navodi primjere samoinicijativnih povećanja planskih zadataka.

»Kod crne metalurgije kontrola je ustanovila mogućnost povećanja plana visokih peći za oko 7%, Martinovih peći za oko 16%. Konkretno, u Jesenicama je ustanovljena mogućnost povećanja plana kod produkcije sirovog željeza za oko 8%, kod proizvodnje čelika za oko 15%, a u valjaonici za 8%. U Zenici je kontrola ustanovila da Martinove peći mogu producirati za 20% više nego što je planom predviđeno. I stvarno, planovi su bili daleko premašeni.

Kod obojenih metala utvrđena je mogućnost povećanja produkcije blister-bakra u Boru za 11%, produkcije žive u Idriji za 20%, produkcije rafiniranog olova u Trepči za oko 13%. Kada je, na temelju takva provjeravanja, plan blister-bakra povećan u Boru za 8%, a plan rafiniranog olova u Trepči za 19%, onda je tako povećani plan Bor ispunio sa 105%, a Trepča sa 110%.

Da navedem još nekoliko primjera iz industrije. U tvornici 'Dis' konstatirana je mogućnost povećanja plana za 40%, i stvarno je taj povećani plan tvornica ostvarila i daleko premašila. Kod tvornice 'Impol', u Slovenskoj Bistrici, kontrola je ustanovila mogućnost povećanja plana za 22%. Više operativno rukovodstvo je stvarno povećalo plan za 15%, a taj povišeni plan bio je ostvaren i premašen.¹³

Na osnovi toga Edvard Kardelj zaključio je da je naš plan, i uz korekture iz 1946. postavljen na osnovi iskustva stare Jugoslavije i zato nije slučajno da smo već u prvoj planskoj godini otkrili velike neiskorištene kapacitete. Naravno, bilo je obratnih primjera da su se uprave poduzeća zalagale za što niži proizvodni plan opravdavajući to strahom da će ga viši organi i tako povisiti.

¹³ Kardelj-Kidrič, Borba za izvršenje plana, Kultura 1948, str. 8—9.

5. *Poteškoće u realizaciji plana*

Upravo u to vrijeme iz Moskve su počela stizati pisma, koja su u ime CK SKP(b) potpisali Staljin i Molotov. U tim pismima jugoslavensko se rukovodstvo optužuje da napušta izgradnju socijalizma, da rasplinjava Partiju u Narodni front, da vodi neispravnu politiku na selu, da pre-uveličava svoju ulogu u ratu i dr. Te su optužbe potkraj lipnja 1948. godine prihvatili predstavnici komunističkih i radničkih partija istočnoevropskih zemalja i pod pritiskom sovjetskih predstavnika na zasjedanju u Bukureštu donijeli Rezoluciju Informbiroa. U Rezoluciji se kaže da politika jugoslavenskog rukovodstva može dovesti do izrođavanja Jugoslavije u običnu buržoasku republiku, do gubitka nezavisnosti i pretvaranja u koloniju imperijalističkih zemalja. Da se to ne bi dogodilo, u Rezoluciji se pozivaju »pravi članovi KPJ da prisile svoje današnje rukovodstvo, da otvoreno i pošteno priznaju svoje greške i da ih poprave [. . .]. Ili — ako se današnji rukovodioci KPJ pokažu nesposobnim, da ih smijeni i istakne novo internacionalističko rukovodstvo.«¹⁴

Rezoluciju Informbiroa pratila je ne samo bjesomučna kampanja protiv naše zemlje i njezina rukovodstva, tzv. klike Tito-Kardelj-Đilas-Ranković, već gotovo potpuni prekid političkih i ekonomskih odnosa, te pojačani pritisak na našim granicama, tako da se naša zemlja, koja je već ranije imala loše odnose sa zapadnim velesilama zbog granica s Italijom i Austrijom, našla osamljena na udaru goleme propagandne i vojne mašinerije.

Pritisak zemalja Informbiroa započeo je u vrijeme najintenzivnijih napora na realizaciji prvoga petogodišnjeg plana. Broj zaposlenih koji se od 450.000 u 1945. godini povećao na 1,5 milijuna u 1948. a 1949. na blizu 2 milijuna od 1950. prestao je rasti da bi 1952. pao na 1,73 milijuna, u vrijeme najintenzivnije izgradnje. Štete koje je naša zemlja pretrpjela zbog jednostranog prekida ekonomskih odnosa i povećanih izdataka za narodnu obranu procijenjena je na 2 milijarde dolara za razdoblje od 1948. do 1952.

Kolika je bila naša ovisnost o istočnoevropskim zemljama najbolje potvrđuju ove Titove riječi na VII kongresu KPJ, 1952.

»Ekonomska blokada nam je naročito nanijela štete time što smo izgubili mogućnost uvoza najneophodnijih sirovina i drugog za nas najosnovnijeg materijala. Iz SSSR i istočnih zemalja mi smo još 1948. godine uvezli 506.879 tona koksa ili 86 posto naših tadašnjih potreba, 130.088 tona naftnih derivata ili 62 otsto tadašnjih naših potreba, 85.253 tone valjanog materijala ili 54 otsto tadašnjih potreba, 6.623 tone mašina ili 33 otsto potreba, 29.897 tona vatrostalnog materijala ili 62 otsto naših potreba, 6.657 tona pamuka ili 23 otsto tadašnjih potreba, 1.378 tona vune ili 21 otsto tadašnjih potreba. Najveća nam je teškoća nastala u pogledu nabavke na drugim tržištima: koksa, naftnih derivata, valjanog i vatrostalnog materijala, jer je to dolarska roba za koju je bilo potrebno

¹⁴ SKJ u međunarodnom radničkom pokretu 1948—1968, Beograd 1968, str. 216.

plaćati u dolarima ili izvoziti sličnu robu koje mi nismo imali u dovoljnoj količini.¹⁵

U 1952. robna razmjena sa SSSR-om pala je od 2,6 milijardi godišnje na svega 322 milijuna, sa Čehoslovačkom od 2,7 milijardi na 1,5 milijardi i s Poljskom od 600 na 300 milijuna dolara, dok je s Mađarskom, Rumunjskom i Bugarskom potpuno prestala.

Također su se naglo smanjili krediti zaključeni za izgradnju objekata prvoga petogodišnjeg plana. Do 1952. SSSR je od zaključenih 6,7 milijardi dinara vrijednosti opreme isporučio samo 40 milijuna ili 0,6%; Čehoslovačka od 7,5 milijardi samo 784 milijuna ili 10%, a Mađarska od 4,5 milijarde samo 360 milijuna ili 8%.

Istodobno zbog vojnog pritiska na granicama i učestalih incidenata došlo je do naglog porasta izdataka za narodnu obranu. U prvim poslijeratnim godinama oni su preračunati u tadašnje dolare bili oko 300 milijuna godišnje ili točnije 310,3 milijuna dolara 1947. Već u 1948. ti su rashodi povećani na 438 milijuna; 1949. na 528 milijuna, a 1952. na oko 665 milijuna dolara ili čak 24% tadašnjega umanjenog nacionalnog dohotka. »Prema tome, šta pokazuju ove brojke? Ove brojke pokazuju da bi ukupni trošak u svrhu narodne odbrane između godine 1946. i 1952 — da ga od 1948. godine nadalje nismo morali stalno povećavati zbog agresivnog pritiska na našu zemlju, nego da je ostao na nivou 1946. i 1947. godine — iznosio 2 milijarde i 173,5 miliona dolara. Mi smo, međutim, zbog agresivnog pritiska na našu zemlju morali u ovim godinama utrošiti ukupno 3 milijarde 581 milion dolara, pri čemu se utrošak povećavao na slijedeći način: 1948. godine bio je već za 128 miliona veći od prosjeka 1946. i 1947. godine, 1949. godine porastao je za 218 miliona dolara prema pomenutom prosjeku, a u godinama 1950, 1951. i 1952. on se više nego udvostručio. Naš vanredni utrošak u svrhu narodne odbrane, koji je prouzrokovalo agresivno nastupanje SSSR i njegovih satelita, iznosi, dakle, u posljednjih pet godina 1 milijardu i 407,5 miliona dolara«,¹⁶ rekao je predsjednik Tito u navedenom referatu.

Nacionalni dohodak u odnosu na 1947. ovako se kretao: 1948. bio je za 23% veći; 1949. za 31%; 1950. za 17%; 1951. za 29%, a 1952. za svega 9%. Te godine nacionalni dohodak po stanovniku pao je ispod predratnog nivoa.¹⁷ Investiciona ulaganja, koja su 1949. dostigla najveći nivo od 58,7 milijardi dinara godišnje — planom je bilo predviđeno oko 70 milijardi — smanjila su se na 43 milijarde u 1952. godini.

Ekonomska blokada i vojni pritisak predstavljali su udarac u naše najranjivije mjesto. Jugoslavenska privreda bila je tijesno povezana s privredom Sovjetskog Saveza i zemalja narodne demokracije. Naš veoma ambiciozan prvi petogodišnji plan industrijalizacije i elektrifikacije programiran je u skladu sa zaključenim kreditnim sporazumima sa Sovjetskim Savezom, Mađarskom i Čehoslovačkom. Iz tih kredita trebalo je

¹⁵ Josip Broz Tito, Govori i članci, knj. VII, str. 363. (Svi daljnji podaci bez posebnog navođenja iz istog su referata na VII kongresu KPJ 1952. godine.)

¹⁶ Isto, str. 235—236.

¹⁷ Statistički godišnjak FNRJ, Beograd 1961, str. 68.

osigurati opremu za sve planom predviđene objekte. Gotovo dvije trećine ukupne vanjske trgovine Jugoslavije odnosilo se na robnu razmjenu s tim zemljama. Od tehničke dokumentacije i neposrednog učešća sovjetskih stručnjaka zavisilo je dovršenje započetih objekata. Raskidanje tih veza i odnosa, što je učinjeno ekonomskom blokadom, bilo je sračunato na totalno gušenje jugoslavenske privrede, a time i na kapitulaciju jugoslavenskog rukovodstva pred Informbiroom. Taj cilj nije ostvaren, ali je blokada izazvala teške unutrašnje poremećaje u privrednom razvoju zemlje.

Da bismo vidjeli s kakvim se poteškoćama realizirao naš prvi petogodišnji plan ilustrirat ćemo to poznatim nam primjerom izgradnje Željezare Sisak.¹⁸

6. Izgradnja Željezare Sisak

Petogodišnji plan predviđao je porast proizvodnje crne metalurgije od 2,7 milijardi dinara u 1939. na 9,3 milijarde u 1951. ili za 344%. Planirano povećanje trebalo se uglavnom ostvariti rekonstrukcijama tadašnjih željezara, prvenstveno Jesenica i Zenice, te izgradnjom nove željezare kod Doboja s kapacitetom od pola miliona tona čelika godišnje. Od posljednje se zamisli kasnije odustalo, pa je revidiran program rekonstrukcije ostalih željezara. Ostvarenjem petogodišnjeg plana dostigla bi se proizvodnja od 750.000 tona sirovog željeza i milijun tona čelika godišnje.

Talionica Caprag, sagrađena uoči drugoga svjetskog rata, nije u većoj mjeri bila uključena u prvi petogodišnji plan sve do kraja 1947. godine. Na početku 1947. godine Generalna direkcija crne metalurgije naručila je u Italiji valjaonicu bešavnih cijevi kapaciteta 60.000 tona godišnje. Njezina prva lokacija bila je Lesce kod Bleda. Ta je lokacija promijenjena i potkraj 1947. donesena je odluka da se u Sisku nasuprot staroj talionici izgradi nova željezara, u kojoj će se od sirovog željeza preko čelika proizvoditi bešavne cijevi neophodno potrebne vojnoj industriji. Planom je bilo predviđeno da se uza sva pomoćna postrojenja izgrade dvije visoke peći kapaciteta 40.000 tona sirovog željeza svaka, čeličana sa dvije Siemens-Martinove peći kapaciteta 90.000 tona svaka, valjaonica bešavnih cijevi s tri pruge, laka, srednja i teška, ukupnog kapaciteta 60.000 tona godišnje. Ukupna investiciona ulaganja bila su predviđena na blizu 4 milijarde dinara za kapitalnu izgradnju i oko milijardu za društveni standard. Izgradnja je započela u svibnju 1948. Tako je Sisak-Predgrađe naknadno postalo jedno od najvećih gradilišta našega prvog petogodišnjeg plana, na kojem su radile dobrovoljno omladinske brigade i mnogi frontovci.

Od započetih radova prema planu su dovršene samo obje visoke peći. Prva visoka peć puštena je u pogon na Dan Republike 1949, a druga is-

¹⁸ Vidi *Zlatko Čepo*, *Željezara Sisak 1938–1978*, Sisak 1978, treće nadopunjeno i ispravljeno izdanje.

tog dana 1950. Visoke su peći zbog nedostatka nacrti, koji u zemlji nisu postojali, a iz inozemstva se nisu mogli dobiti, građene prema nacrtima iz Jesenica s dnevnim kapacitetom od 150 tona sirovog željeza, što je već za tadašnje relacije bilo nedovoljno, pogotovo kad je naknadno udvostručen kapacitet valjaonice.

Izgradnja čeličane započela je 1949, ali je intenzivnije nastavljena istom 1952. Prva SM peć puštena je u pogon 1954, a druga istom 1955.

Glavni objekt — valjaonica bešavnih cijevi — započet je 1948, ali je izgradnja obustavljena nakon betoniranja temelja za prve tri hale, jer Mađarska nije isporučila naručenu čeličnu konstrukciju. Radovi su nastavljeni 1950. u armirano-betonskoj konstrukciji. Kapacitet valjaonice naknadno je povećan na 120.000 tona bešavnih cijevi neophodnih vojnoj industriji. Zbog nedostatka financijskih sredstava valjaonica nije kompletirana. Srednja i teška pruga ostale su vezane za jedan pogonski elektromotor i za jednu rotacionu peć, pa su radili naizmjenično. Laka pruga puštena je u rad na Dan Republike 1952, a univerzalna 1953. godine.

Kasnilo se i s izgradnjom Energane, gdje je posljednji kotao montiran tek 1956. Slično je bilo s Ljevaonicom koja je dovršena 1955, a uređaji za hladno vučenje, pocinkovaona i bitumenizacija istom 1956.

Kao što vidimo izgradnja Željezare Sisak protegla se duboko u naš drugi petogodišnji plan.

Posebno je zaostajala izgradnja objekata društvenog standarda. Do sredine 1950. ili točnije do uvođenja radničkog upravljanja, bila su izgrađena samo 24 stana, pretežno jednosobna, i menza, a 55 stanova bilo je u izgradnji. Nakon uvođenja radničkog upravljanja tim se zadacima počela posvećivati veća pažnja.

Planovi izgradnje Željezare, rađeni u Generalnoj direkciji crne metalurgije, vrlo često nisu vodili računa o mogućnostima realizacije, posebno što se tiče stručnih kadrova. Za vrijeme šestogodišnjeg administrativnog upravljanja nije školovan ni jedan stručnjak posebno za Željezaru Sisak. Potkraj 1950. godine, u vrijeme intenzivne izgradnje i nakon puštanja u proizvodnju novih peći, u Željezari je bilo svega 7 inženjera, 10 tehničara i 2 ekonomista, među kojima je više od polovice tek završilo školovanje i bilo bez iskustva. Velike poteškoće zadavali su smještaj i prehrana sve brojnijih radnika zaposlenih na izgradnji ili u novootvorenim pogonima. Ni tadašnji sistem plaća nije djelovao stimulatивно na bržu i racionalniju izgradnju. Sa stajališta tadašnjeg privrednog sistema svu odgovornost snosio je direktor, što je uzrokovalo da se od 1946. do 1950. godine u Željezari promijenilo pet direktora, prosječno svake godine jedan. Time je bio ozbiljno narušen kontinuitet rukovođenja vrlo teškim i složenim zadatkom — izgradnjom Željezare, koja se gradila pod izuzetno nepovoljnim okolnostima.

Možda izgradnja Željezare Sisak nije tipična za izgradnju kapitalnih objekata našega prvog petogodišnjeg plana, ali je ilustrativna.

7. Izvršenje plana

Da bi se u prije opisanoj situaciji nastavila borba za izvršenje plana, koja je postala glavni propagandni zadatak, bilo je neophodno veliko zalaganje radnih masa. Članovi Narodnog fronta masovno su se angažirali u izgradnji novih objekata u industriji, šumarstvu i građevinarstvu. Omladinske radne brigade radile su na izgradnji Željezare u Nikšiću, valjavnice bakra u Sevojnu, fabrike kablova u Svetozarevu, tekstilne tvornice u Novom Pazaru, tvornice Parnih kotlova u Zagrebu i na mnogim drugim objektima. Ukupno je u izgradnji sudjelovalo oko milijun omladinaca na saveznim radnim akcijama i oko pola milijuna na lokalnim. Najviše omladinaca i vojnika radilo je na autoputu Beograd—Zagreb. Veliki radovi izvođeni su u Željezari Zenica, čiji je plan izgradnje znatno uvećan nakon odustajanja od izgradnje nove željezare u Doboju.

Da bi se mogla uvoziti oprema za brojne industrijske objekte trebalo je izvoziti. S obzirom na tadašnju strukturu naše privrede uglavnom su se mogle izvoziti sirovine, pretežno rude i drvo, za kojima je vladala velika potražnja na evropskom tržištu. Tako je 50-ih godina započela nemilosrdna eksploatacija — raubovanje, kako je to nazvao Dušan Bilandžić — naših prirodnih bogatstava. Mnogi radni ljudi radili su na sječi šume i vađenju ruda, te njihovom transportu do granice. Usprkos tome naš prvi petogodišnji plan nije mogao biti završen do kraja 1951. već je prolongiran za godinu dana.

Budući da je u razdoblju 1950—1952. dovršen niz objekata kapitalne izgradnje, među kojima su bili tvornica šamota u Arandelovcu, čeličana u Guštanju, visoke peći i laka pruga u Sisku, hidrocentrale Vinodol, Slap Zete, Moste, termoelektrana Kostolac, a prije svega najveći objekt cijeloga petogodišnjeg plana — moderna cesta Beograd—Zagreb duga 400 kilometara, plan je izvršen što se tiče industrijske proizvodnje.

»U pogledu izvršenja i pomjeranja Petogodišnjeg plana stanje stoji ovako: prvo, mi smo, ne računajući vojnu industriju, postigli obim kapaciteta industrijske proizvodnje predviđene Petogodišnjim planom ove godine sa 101 otsto, a računajući vojnu industriju postigli smo 108 otsto; drugo, treba naglasiti da postignuti kapaciteti još uvijek zaostaju u slijedećim granama: u proizvodnji električne energije, u proizvodnji nemetala, u elektro-industriji, u građevinskoj industriji, u industriji papira, u tekstilnoj industriji i industriji gume; treće, s potpunim izvršenjem ključne kapitalne izgradnje postići ćemo obim kapaciteta industrijske proizvodnje u iznosu 122 otsto prema Petogodišnjem planu, ne računajući vojnu industriju, a računajući i nju u iznosu 133 otsto; četvrto, nakon izvršenja ključne kapitalne izgradnje kapaciteti će još uvijek zaostajati u proizvodnji električne energije, u građevinskoj industriji, u industriji papira, u tekstilnoj industriji, u industriji gume (ovo zaostajanje i nakon završetka ključne kapitalne izgradnje posljedica je izvjesne promjene u strukturi Petogodišnjeg plana, koju smo morali izvršiti dobrim dijelom zbog gore iznijetih teškoća, a jednim dijelom takođe i zbog početničkih grešaka u Petogodišnjem planu); peto, sadašnja proizvodnja ne iskorišćava oko 30 otsto postignutih kapaciteta i kreće se oko 70 otsto Petogodišnjeg plana, što je u prvom redu posljedica platnog debalansa

sa inostranstvom. Sam platni debalans sa inostranstvom je posljedica činjenice da mi još uvijek zaostajemo — u najvažnijim granama — sa završavanjem ključne kapitalne izgradnje, a prije svega da se teško i sa ogromnim naporima borimo oko nabavke opreme iz inostranstva, dok u građevinskom pogledu, uglavnom, više-manje ispunjavamo rokove»,¹⁹ — rekao je predsjednik Tito na VI kongresu KPJ 1952.

U pogledu poljoprivredne proizvodnje, koja je bila naša najveća proizvodna grana, nije bilo tako dobro. Ne samo da nije došlo do povećanja za 150 posto već je došlo do pada. To je priznao predsjednik Tito u spomenutom referatu naglašavajući uglavnom objektivne razloge, prije svega dvije sušne godine 1951. i 1952. U tom momentu još nije sazrelo saznanje da su seljačke radne zadruge, masovno osnivane od 1949. godine dijelom i pod utjecajem kritika Rezolucije Informbiroa, bile glavni razlog zaostajanja u poljoprivredi.

»Zadugarstvo je za nas još uvijek jedno od najvažnijih pitanja. Ono predstavlja najvažniji elemenat pobjede socijalizma na selu. Bez pobjede socijalističkog sektora na selu ne može biti ni konačne pobjede socijalizma u našoj zemlji. A ta pobjeda se sastoji u visokom standardu života — materijalnom, kulturnom i tako dalje. Radi se samo o tome kako ćemo mi to postići. Kao što moramo učiniti sve napore da ne zavisimo stalno od vremenskih prilika u poljoprivredi, gdje nas često pogađaju razne elementarne nepogode, tako ne možemo dopustiti ni da zavisimo od dobre ili loše volje privatnih proizvođača na selu. Kao god što moramo preduzeti efikasne mjere za odbranu od prirodnih sila i obezbijediti od njih poljoprivredu, tako isto moramo stalno preduzimati mjere da obezbijedimo prehranu stanovništva i pravilan razvoj socijalizma, da ga obezbijedimo od haotične proizvodnje i raspodjele u poljoprivredi koje su uslovljene desetinama hiljada sitnih individualnih gazdinstava»,²⁰ — rekao je predsjednik Tito u navedenom referatu.

Saznanje da seljačke radne zadruge nisu osnovni put razvoja naše poljoprivrede sazrelo je već naredne 1953. godine.

U proteklih šest godina nije došlo do predviđenog porasta standarda stanovništva. Naprotiv, zbog velikih ulaganja u narodnu odbranu, visoke stope investicija i podbačaja poljoprivredne proizvodnje standard je pao u odnosu na 1947. godinu, što se nije bitnije odrazilo na izvršenje plana. Bilo je to veliko razdoblje samoprijedora i požrtvovanja, u kojem su moralni stimulanasi uspješno zamjenjivali materijalne.

Da zaključimo, naš prvi petogodišnji plan industrijalizacije i elektrifikacije zemlje završen je za 6 godina, ali izgradnju industrijskih objekata nije pratilo odgovarajuće obrazovanje kadrova za rad na novim objektima. Plan koji se uz mnogo napora realizirao predstavlja početak industrijalizacije naše zemlje. Na njega se nadovezao drugi petogodišnji plan, zatim treći, itd., u kojima su postepeno uočeni nedostaci, pa i smanjen tempo industrijalizacije. Bio je to težak, ali veličanstven početak.

¹⁹ Josip Broz Tito, n. dj., str. 241—242.

²⁰ Isto, str. 248.